

ԱՐՅԱԽԻ
ՆԱԼՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ԱՐՅԱԽ»
ԳԻՏԱՆԿԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ԴԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№ 2(5), 2020

«Գիտական Արցախ» պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ՀՀ ԲՈԿ) սահմանած դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

«Գիտական Արցախ» պարբերականը պետեղված է www.elibrary.ru կայքում:

The «Scientific Artsakh» journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the main results and provisions of doctoral and candidate theses established by the Higher Attestation Committee of the Republic of Armenia (HAC RA).

The «Scientific Artsakh» journal is posted on www.elibrary.ru website.

Журнал «Научный Арцах» включен в список научных периодических изданий, приемлемых для публикации основных результатов и положений докторских и кандидатских диссертаций, установленных

Высшим аттестационным комитетом Республики Армения (БАК РА).

Журнал «Научный Арцах» размещен на сайте www.elibrary.ru.

«ԱՐՑԱԽ» հրատ. – «ARTSAKH» Publ. – Изд. «АРЦАХ»
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2020

Տպագրվում է Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Համարը հրատարակության է երաշխավորել «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհուրդը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լախագահ՝ Արամ ՍԻՄՈՆՅԱՆ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ Ավետիք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ Թեմինա ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Անդամներ՝

Լենա ԱՄՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր (**Տառագոնա, Իսպանիա**)

Արծրուն ԱՎԱԳՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հրանտ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դավիթ ԲԱԲԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Վահրամ ԲԱԼԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Խաչիկ ԳԱԼՍՏՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Զուլիետա ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Վլադիսլավ ԳՐՈՒՉՂԵՎ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Կոստրոմա, ՌԴ**)

Գևորգ ԴՎՆԻԵԼՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Արման ԵՂԻՉԱՐՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Սեյրան ՉԱԶԱՐՅԱՆ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մարել ժԵՅՍՈ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Օլտին, Լեհաստան**)

Նատալյա ԿՈՎԿԵԼ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Մինսկ, Բելառուս**)

Վալենտինա ԼԱՊԵՎԱ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Մոսկվա, ՌԴ**)

Օտտո ԼՈՒԻՏԵՐՅԱՆՂՏ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Համբուրգ, Գերմանիա**)

Ռուզաննա ՀԱՎՈՔՅԱՆ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ

Իրինա ՀԱՅՈՒԿ, փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (**Լվով, Ուկրաինա**)

Նազիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Մուշեղ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գագիկ ԴԱԶԻՆՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Աշոտ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Էդիկ ՄԻՆԱՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Կարեն ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Հայկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Յուրի ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Մաքսիմ ՎԱՍԿՈՎ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (**Դոնի Ռոստով, ՌԴ**)

Գարիկ ԶԵՌՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Տիգրան ԶՈՉԱՐՅԱՆ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գիտական Արցախ, № 2(5), 2020, Երևան, «ԱՐՑԱԽ» հրատարակչություն, 2020, 272 էջ:

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 2020թ. 2-րդ (5-րդ) համարում տեղ են գտել հասարակական գիտությունների արդի հիմնախնդիրների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետությունը, Արցախի Հանրապետությունը, Բելառուսը, Դոնեցկի ժողովրդական Հանրապետությունը, Չինաստանը և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող մոտ երեք տասնյակ անվանի ու երիտասարդ գիտնականների աշխատանքները:

The Issue is Recommended for Publication by the Editorial Council of the «Scientific Artsakh» Journal

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: **Aram SIMONYAN**, Director of Institute for Armenian Studies of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Editor-in-Chief: **Avetik HARUTYUNYAN**, Ph.D in Law, Associate Professor

Deputy Editor-in-Chief: **Tehmina MARUTYAN**, Ph.D in Philology, Associate Professor

Members:

Lena ASRYAN, Doctor of History (**Tarragona, Spain**)

Artsrun AVAGYAN, Doctor of Philology, Professor

Hrant AVANESYAN, Doctor of Psychology, Professor

David BABAYAN, Doctor of History, Associate Professor

Vahram BALAYAN, Doctor of History, Professor

Gevorg DANIELYAN, Doctor of Law, Professor

Khachik GALSTYAN, Doctor of Political Sciences, Associate Professor

Gagik GHAZINYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor

Vladislav GRUZDEV, Doctor of Law, Professor (**Kostroma, Russia**)

Julietta GYULAMIRYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ruzanna HAKOBYAN, Doctor of Law, Associate Professor

Nazik HARUTYUNYAN, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Irina HAYUK, Ph.D in Philosophy, Associate Professor (**Lviv, Ukraine**)

Mushegh HOVSEPYAN, Doctor of Philology, Professor

Garik KERYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Tigran KOCHARYAN, Doctor of Political Sciences, Professor

Natalia KOVKEL, Ph.D in Law, Associate Professor (**Minsk, Belarus**)

Valentina LAPAEVA, Doctor of Law, Professor (**Moscow, Russia**)

Otto LUCHTERHANDT, Doctor of Law, Professor (**Hamburg, Germany**)

Ashot MARKOSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Edik MINASYAN, Doctor of History, Professor

Karen NERSISYAN, Ph.D in Economic Sciences, Associate Professor

Hayk SARGSYAN, Doctor of Economic Sciences, Professor

Yuri SUVARYAN, Academician of NAS RA, Doctor of Economic Sciences, Professor

Maksim VASKOV, Doctor of Sociology, Professor (**Rostov-on-Don, Russia**)

Arman YEGHIAZARYAN, Doctor of History, Associate Professor

Seyran ZAKARYAN, Doctor of Philosophy, Professor

Marek ZEJMO, Doctor of Political Sciences, Professor (**Olsztyn, Poland**)

Scientific Artsakh, № 2(5), 2020, Yerevan, «ARTSAKH» Publishing House, 2020, 272 pages.

The second (5th) issue of «Scientific Artsakh» journal 2020 comprises the scientific works of approximately 30 prominent and young scientists from Armenia, Artsakh, Belarus, China, Donetsk People's Republic and Russia on the topical issues of social sciences.

Номер рекомендован к публикации редакционным советом журнала «Научный Арцах»

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: Арам СИМОНЯН, директор Института арменоведческих исследований ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор

Главный редактор: Аветик АРУТЮНЯН, кандидат юридических наук, доцент

Заместитель главного редактора: Теймина МАРУТЯН, кандидат филологических наук, доцент

Члены:

Арцрун АВАГЯН, доктор филологических наук, профессор
Грант АВАНЕСЯН, доктор психологических наук, профессор
Рузанна АКОПЯН, доктор юридических наук, доцент
Назик АРУТЮНЯН, доктор педагогических наук, профессор
Лена АСРЯН, доктор исторических наук (Таррагона, Испания)
Давид БАБАЯН, доктор исторических наук, доцент
Ваграм БАЛАЯН, доктор исторических наук, профессор
Максим ВАСЬКОВ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
Хачик ГАЛСТЯН, доктор политических наук, доцент
Ирина ГАЮК, кандидат философских наук, доцент (Львов, Украина)
Владислав ГРУЗДЕВ, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
Джюльетта ГЮЛАМИРЯН, доктор педагогических наук, профессор
Геворг ДАНИЕЛЯН, доктор юридических наук, профессор
Арман ЕГИАЗАРЯН, доктор исторических наук, доцент
Марек ЖЕЙМО, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
Сейран ЗАКАРЯН, доктор философских наук, профессор
Гагик КАЗИНЯН, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
Гарик КЕРЯН, доктор политических наук, профессор
Наталья КОВКЕЛЬ, кандидат юридических наук, доцент (Минск, Беларусь)
Тигран КОЧАРЯН, доктор политических наук, профессор
Валентина ЛАПАЕВА, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
Отто ЛЮХТЕРХАНДТ, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
Ашот МАРКОСЯН, доктор экономических наук, профессор
Эдик МИНАСЯН, доктор исторических наук, профессор
Карен НЕРСИСЯН, кандидат экономических наук, доцент
Мушег ОВСЕПЯН, доктор филологических наук, профессор
Гайк САРГСЯН, доктор экономических наук, профессор
Юрий СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор

Научный Арцах, № 2(5), 2020, Ереван, Издательство «АРЦАХ», 2020, 272 страницы.

Во втором (5-ом) номере 2020 г. журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы около 30 выдающихся и молодых ученых из Армении, Арцаха, Беларуси, Донецкой Народной Республики, Китая и России, в которых исследуются актуальные вопросы общественных наук.

Նատալյա Կովկել. Իրավունքի նշանագիտությունը. զարգացման Նոր հեռանկարները վիրտուալ ու մուլտիմոդալ աշխարհի պայմաններում.....72

Natalia Kovkel. Semiotics of Law: New Prospects for Development Under the Conditions of Virtual and Multimodal World

Наталья Ковкель. Семиотика права: новые перспективы развития в условиях виртуального и мультимодального мира

Նադեժդա Խիլստովա. Կարտելային համաձայնությունները պետական գնումների ոլորտում. հասկացությունը, տեսակները, պատասխանատվությունը.....82

Nadezhda Khlystova. Cartel Agreements in the Field of Public Purchases: Concept, Types, Responsibility

Надежда Хлыстова. Картельные сговоры в сфере государственных закупок: понятие, виды, ответственность

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, HISTORY, ИСТОРИЯ

Գեղամ Ասատրյան. Մաքրավանքի՝ 1259 թվականի երկու խաչքարերի հորինվածքային առանձնահատկությունները.....92

Gegham Asatryan. Distinctive Features of Two Makravank Khachkars of 1259

Гегам Асатрян. Композиционные особенности двух хачкаров Макараванка 1259 г.

Տիգրան Պետրոսյանց. Վաչուտյանների զինանշանները (տոհմի ծագումնաբանական հիմքը)..... 104

Tigran Petrosyants. Vachutyans' Coats of Arms (Genealogical Basis of the Clan)

Тигран Петросянц. Гербы Вачутянов (генеалогическая основа рода)

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ORIENTAL STUDIES, ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Թերեզա Ամրյան. Կրոնափոխությունը Հայաստանի եզդիների շրջանում..... 115

Tereza Amryan. Proselytism among Yezidis of Armenia

Тереза Амрян. Прозелитизм среди езидов Армении

ԼԵՉԿԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, LINGUISTICS, ЛИНГВИСТИКА

Լուսինե Սողոմոնյան. Գերմաներեն երկխոսության գործարանական առանձնահատկությունների շուրջ..... 123

Lusine Soghomonyan. Concerning the Pragmatic Peculiarities of German Dialogues

Лусине Согомонян. О прагматических особенностях диалогов в немецком языке

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, LITERATURE STUDY, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Թեմինա Մարության. Հայոց պատմության երգիծական պատկերման փորձը Սիմոն Սիմոնյանի «Կը ինդրուի... խաչածեւել» ստեղծագործության մեջ..... 134

Tehmina Marutyán. An Attempt of Satirical Depiction of Armenian History in Simon Simonian’s Book «It Is Asked ... to Cross»

Теймина Марутян. Попытка сатирического изображения армянской истории в произведении Симона Симоняна «Просим... скрестить»

ՎԱՉՈՒՏՅԱՆՆԵՐԻ ԶԻՆԱՆՇԱՆՆԵՐԸ (ՏՈՒՄԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ)*

ՀՏԴ 929.6 (479.25)

ՏԻԳՐԱՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարանի գիտական գրադարանի տնօրեն,
բ. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
tigranhayazn@mail.ru

Զինանշանը բոլոր ժամանակներում եղել է այն կարևոր ցուցիչը, որով բնութագրվել են պետությունները, պետական գործիչները՝ արքաները, տոհմական իշխանները, պորադարները: Դրանք մատնանշել են անձի տոհմական ծագումնաբանությունը ու դրանց միջոցով հնարավոր է ճշտել այն տոհմերի ծագումը, որոնց մասին պատմական տեղեկություններ չկան: Ժամանակաշրջանի բոլոր հայտնի իշխանական տների նման Այրարատյան կողմնակալության-փոխարքայության տիրակալ Վաչուտյանները ևս ունեցել են պինանշան(ներ): Զինանշանների օրինակ-տարբերակներ պահպանվել են Վաչուտյանների հոգևոր կենտրոն Հովհաննավանքում, Սաղմոսավանքում, Կարբիում, Անբերդում, ինչպես նաև իրենց տիրույթներից դուրս գտնվող Գեղարդում, Նոր Վարազավանքում, Թանահատի վանքում: Վաչուտյանների վաղ շրջանի պինանշանների վրա քանդակված են գլխով դեպի աջ դարձած արու և էգ արծիվներ, որոնցից արուն կանգնած է էգի մեջքին, կտուցով շոյում է վերջինիս վիպը: Այստեղ արտահայտված է սիրո խորհուրդը, բեղմնավորման փուլի գործողություն և գործնականում գովերգում է արուի և էգի (տղամարդու և կնոջ) միությունը:

Հոդվածը շարադրելու նպատակն է այլ աղբյուրների բացակայության պարագայում, պինանշանի հիման վրա, ճշտել Վաչուտյանների տոհմի ծագումնաբանությունը, ինդիրը՝ դրա օգտագործման տարածքով՝ Վաչուտյան տոհմի ազգակցական պատկանելությունը:

Պատմահամեմատական և պատմաբնական մեթոդների կիրառմամբ հեղինակն այն վարկածն է առաջադրել, որ Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա-ն սերում է Վասպուրականի Արծրունիների Սահկանաբերդի տոհմից և պատմական հիշողության արդյունքում է որդեգրել արծրունիապատկան պինանշանը:

Հիմնաբառեր՝ Չաբարյաններ, Չաբարե Բ, Իվանե Ա, Վաչուտյաններ, Վաչե Ա, Հովհաննավանք, Սաղմոսավանք, Կարբի, Գեղարդ, Նոր Վարազավանք, Թանահատի վանք:

Զինանշանի նախնական տեղադրությունները

Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության տիրակալ Վաչուտյանների¹⁶⁷ գինանշանների հնագույն երկու օրինակները գտնվել են Հովհաննավանքում:

* Հոդվածը ներկայացվել է 13.04.2020թ., գրախոսվել՝ 13.05.2020թ., տպագրության ընդունվել՝ 10.07.2020թ.:

¹⁶⁷ Պետրոսյանց Տ. (մինչև 1988 թվականը կրել է Պետրոսյանց Վիկտոր անունը), Վաչե Ա. Վաչուտեան կողմնակալ-փոխարքայ (ԺԳ. դարասկիզբ): Հայկազեան հայագիտական հանդես,

Դրանցից մեկը ազուցված է եղել 5-րդ դարի բազիլիկ եկեղեցու արևելյան պատի արտաքին ծախ կողմի կենտրոնական մասում, մյուսն ընկած է եղել Կաթողիկե եկեղեցու ավերակների մեջ:

Յուրահամարման և համալիրի վերականգնող ճարտարապետը 4-րդ դարի բազիլիկ եկեղեցու պատին 13-րդ դարի սկզբին տեղադրված զինանշանակիր քարը 1990-ական թվականներին հանել է այդ նախնական տեղից, վերաշարել վերականգնված Կաթողիկե եկեղեցու հարավային պատի աջակողմյան թեք քիվի տակ¹⁶⁸:

Յուրահամարման և համալիրի տարածքում գտնված զինանշաններին Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության առաջին տիրակալ Վաչե Ա-ի ընտրությամբ պատկերվել են արծիվների ընտանիքին պատկանող երկու թռչուն:

Յին ու նոր իշխանական տներից Արտաշեսյանների, Արծրունիների, Բագրատունիների, Մամիկոնյանների, Օրբելյանների, Խաղբակյանների, Ազիզբեկյանների զինանշաններին նույնպես պատկերված են արծիվներ: Թվարկված իշխանական տների զինանշաններում, բացի Արտաշեսյանների զինանշանից, հիմնականում պատկերված են ճանկող արծիվներ, որոնք իրենց ճիրանների մեջ պահում են որևէ կենդանու (եղևիկ, այծ, գառ, թռչուն): Սակայն Վաչուտյանների վաղ շրջանի զինանշանների վրա քանդակված են գլխով դեպի աջ արու և էգ արծիվներ, որոնցից արուն կանգնած է էգի մեջքին, կտուցով շոյում է վերջինիս վիզը: Պատկերում արտահայտված է սիրո խորհուրդը, բեղմնավորման փուլի գործողություն, և այն գործնականում արուի և էգի (տղամարդու և կնոջ) միության գովերգումն է:

Պատմաբան Կարո Ղաֆադարյանը, դիտարկելով զինանշանակիր քարը, գրել է, որ տոհմանշանին պատկերված են էգ և արու միացող թռչուններ¹⁶⁹:

Ինչպես ընդհանուր քանդակը, այնպես էլ այն մատուցելու եղանակը շատ նուրբ, թափանցիկ հիմն է սիրո, միության, բազմացման բնագրի հավերժական գաղափարին: Այդ են ապացուցում արծիվների գլխամասից դեպի աջ պատկերված հավերժության խորհրդանիշ մեծ ու փոքր կենաց ծառերը:

13-րդ դարի սկզբներին՝ 1205 թվականին, Վաչե Ա Վաչուտյանը նշանակվել է Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության կողմնակալ-փոխարքա¹⁷⁰: Պաշտոնին

Բեյրութ, 2019, թիվ 39, էջ 89-98: **Նույնի**, Վաչուտյանների ծագումը, Լրաբեր հաս. գիտ., 2017, թիվ 3, էջ 12-23: **Նույնի**, Չաբարյանների անկախ պետականությունը: Խաչատուր Աբովյանի անվան ԶՊՄԳ Գիտական տեղեկագիր, 2017, թիվ 2-3 /31-32/, էջ 75-83: **Նույնի**, The transference of the Ayrarat governorship-vicegerency to Vache I Vachutyán: Բազմավեպ հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ-Ս.Ղազար, 2016, թիվ 3-4, էջ 272-280: **Նույնի**, Քուրդ Ա. Վաչուտյան: Անձը եւ գործը: Բազմավեպ հայագիտական-բանասիրական-գրական հանդես, Վենետիկ-Ս.Ղազար, 2014, թիվ 3-4, էջ 161-169: **Նույնի**, Վաչուտյան իշխանական տան տոհմածառը, Բանբեր Երևանի համալսարան, 1981, թիվ 3, էջ 130-147: Վաչուտյանների մասին տե՛ս՝ **Վիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն հայոց: Աշխատասիրությամբ Կ.Ա.Մելիք-Օհանջանյանի: Ե., 1961, էջ 365: **Չաբարիա Զանաբեցի**, Պատմություն. Կոնդակ Սուրբ ուխտին Յոհաննու վանից, աշխատասիրությամբ Արմեն Վիրաբյանի, Ե., Զեդինակային հրատարակություն, 2015, Վաչուտյաններին վերաբերող հատվածը՝ 176-204 էջերում: **Յ.Ղ.Ալիշան**, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 253: **Գարեգին կաթողիկոս Յովսեփեան**, Խաղբակեանք կամ Պռոշեանք հայոց պատմութեան մեջ: Բ հրատարակություն, 1969, Անթիլիաս, Լիբանան: Վաչուտյանների մասին էջ 8-9, 12, 39-40, 50-51, 53, 91, 103, 160, 164, 167, 175, 195, 215, 234, 257, 303, 314, 318, 405-407, 412-414, 416, 418-420, 427: **Ղաֆադարյան Կ.**, Յովհաննակալները և նրա արձանագրությունները: Ե., 1948, էջ 92-94 /այտուհետև՝ Յովհաննակալներ/:

¹⁶⁷ **Կարապետյան Ս.**, Տեղերի վանքը, Վարձք, թիվ 10, 2013, էջ 18:

¹⁶⁸ Սակայն մեր կարծիքով եկեղեցու արևմտյան ճակատի տակ պետք է տեղադրվեր ներկայումս ԶԳ պատմության պետական թանգարանում պահվող օրինակը:

¹⁶⁹ **Ղաֆադարյան Կ.**, Յովհաննակալները և նրա արձանագրությունները, Ե., 1948 թ., էջ 20:

համապատասխան՝ ստացել է երկրում շահնշահ՝ թագավորից հետո երկրորդ բարձրագույն իշխանաց իշխան կոչումը: Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա-ն Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության տարածքի հյուսիս-արևելյան մասում ժառանգական իրավունքով ստացել է Արագածոտն, Նիգ գավառներն ամբողջությամբ, ինչպես նաև Շիրակի հարավային հատվածը մինչև Երամբաձոր:

Վաչուտյանները ժառանգական իրավունքով ստացած տարածքում դեռևս շինարարական աշխատանքներ չէին կատարել, անգամ դեռևս չէին սկսել Յովհաննավանքի, Սաղմոսավանքի, Ուշիի, Տեղերի, Եղիպատրուշի Կաթողիկե եկեղեցիների, Թեղենյաց վանքի հիմնական գավթի կառուցումը: Այդ եկեղեցիների հիմնաքարերը դրվել են մեկ, առավելագույնը մեկուկես տարի հետո: Թեղենյաց վանքի հիմնական գավթի կառուցումը Վաչե Ա-ի կին Մամախաթուն իշխանուհին ավարտել է 1211 թվականին՝ դրանով հիմնավորելով տարածքն իրենց պատկանելու փաստի առաջին արձանագրումը¹⁷¹: Մյուս եկեղեցիների շինարարությունն ավարտվել է 1213-1219 թվականներին:

Յովհաննավանքի Կաթողիկե եկեղեցու շինարարությունն ամենայն հավանականությամբ սկսվել է 1207 թվականին: Այդ մեծածախա շինարարությունը ավարտին է հասցվել միայն 1217 թվականին: Բացի Յովհաննավանքից, Աշտարակի տարածաշրջանում այդ ժամանակ հնից եկող աչքի ընկնող կառույցներ չկային: Յովհաննավանքում 4-րդ սկզբներին Գրիգոր Լուսավորչը թաղածածկ, բավականին մեծ եկեղեցի է կառուցել: Մինչ սեփական հոգևոր շինության կառուցումը, Այրարատի նորանշանակ կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա Վաչուտյանը այդ տարածքի տեր լինելու իր իրավունքը ցուցանելու համար հրամայել է հին բազիլիկ եկեղեցու վրա զինանշան տեղադրել: Կատարողները եկեղեցու արևելյան ձորահայաց, դժվար հասանելի պատի ձախ կողմից հանել են չորս շարք քար, տեղադրել նոր տիրակալի զինանշանով քարը: Չինանշանով քարը տեղադրելով արդեն գոյություն ունեցող բազիլիկ եկեղեցու պատի վրա՝ Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության առաջին կողմնակալ-փոխարքա Վաչե Ա Վաչուտյանը փաստել է Այրարատի կողմնակալության-փոխարքայության ստեղծման, կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոնում իր նշանակման փաստը:

1210-ական թվականների կեսերին, երբ արդեն բարձրացել էին Կաթողիկե եկեղեցու կողմային պատերը, հարկ է եղել պատրաստել նույն զինանշանի ևս մեկ օրինակ, որը տեղադրվել է Կաթողիկե եկեղեցու արևմտյան արտաքին պատին, բարձրուստ: 1917 թվականին երկրաշարժի հետևանքով Կաթողիկե եկեղեցու զմբեթն ու հարավային պատը խոտարհվել են: Չինանշանակիր քարը ընկել է թափված քարերի մեջ: Պեղումներից հետո զինանշանակիր քարը փոխադրվել է Յայաստանի պատմության պետական թանգարան¹⁷²:

Թանգարան տեղափոխված զինանշանային քանդակը կրկնում է առաջինի պատկերը ինչպես թռչունների տեղադրությամբ, այնպես էլ արծիվների գլուխների դեպի աջ ուղղվածությամբ: Սակայն այս խորհրդանշանում պակասում են կենաց ծառերի քանդակները, իսկ թռչունների ամբողջ մարմինը ձևավորված է թեփուկաքանդակով:

¹⁷⁰ Պետրոսյանց Տ., Այրարատյան կողմնակալության-փոխարքայության հանձնումը Վաչե Ա Վաչուտյանին: Խաչատուր Աբովյանի անվան ԳՊՄՐ Գիտական տեղեկագիր, Յայագիտական հանդես, հրատ. 2017, թիվ 3/37/, էջ 163-170:

¹⁷¹ Եթե հաշվի առնենք, որ Թեղենյաց վանքի գավթի կառուցվել է 5-6 տարվա ընթացքում, ապա հետհաշվարկի միջոցով տեսանելի կդառնա, որ գավթի կառուցումը սկսվել է 1205 կամ 1206 թվականին, երբ Վաչե Ա-ն նշանակվել է Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա:

¹⁷² Չինանշանակիր քարը գտնվում է Յայաստանի պատմության պետական թանգարանի միջնադարյան դրվագագարդ քարերի բաժնում:

Չինանշանի ծագումնաբանությունը

Ճնևդաբանական ի՞նչ սկզբնաղբյուր կարող է ունենալ Վաչե Ա Վաչուտյանի որդեգրած արու և էգ արծիվների բեղմնավորման տեսարանով զինանշանը:

Էգ արծիվ մեջքին կանգնած արու արծիվ՝ դեպի աջ թեքված գլուխներով ձևավորված հնագույն զինանշանը պատկերված է Աղթամարի Սուրբ Խաչ տաճարի պատկերաշարում՝ Համազասպ Արծրունու ձախ կողմում՝ ոտքերի հատվածում¹⁷³: Տաճարը կառուցվել, նկարագրողվել ու քանդակագործվել է 915-921 թվականներին¹⁷⁴ Մանվել ճարտարապետ-քանդակագործ-նկարչի կողմից: Փաստորեն այդտեղ պատկերված զույգ արծիվների քանդակը շուրջ երեք դարով նախորդում է Վաչուտյանների զինանշանին: Այս պատկեր-խորհրդանշանը 920-ական թվականներից հետո այլևս չի կիրառվել մինչև 1200-ական թվականների սկիզբը:

Աղթամարի ու Յովհաննավանքի զինանշանների տարբերությունը միայն այն է, որ Աղթամարի պատկերում էգ արծիվ մեջքին կանգնած արու արծիվը քանդակված է թևերը թափահարելիս, իսկ Յովհաննավանքում պատկերված արու արծիվ թևերը հպված են մարմնին:

Էգ արծիվ վրա կանգնած արու արծիվ պատկեր քանդակվել է Նաև Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցու բեմի ճակատամասի ութաթև աստղի վրա:

Հայտնի է, որ Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցին կառուցվել է 1205 թվականին: Ամենայն հավանականությամբ եկեղեցու բեմի ճակատամասի հյուսկեն զարդագոտին կամ եկեղեցու կառուցման ժամանակ է քանդակագործվել, կամ առաջիկա մեկ-երկու տարում, այսինքն՝ Յովհաննավանքում Վաչե Ա-ի նույնապատկեր զինանշանի հետ զրեթե միաժամանակ:

Վաչե Ա Վաչուտյանի դեպքում տոհմական ծագումնաբանությունը ճշտելու աղբյուրներ չկան: Մեր կողմից միակ աղբյուրը դիտարկվում է էգ արծիվ մեջքին կանգնած արու արծիվ քանդակը:

Ի՞նչ կապ կամ զուգահեռ կարող է լինել Աղթամարի, Յովհաննավանքի Վաչե Ա-ի և Մակարավանքի բեմի ճակատամասի նույնապատկեր արծիվաքանդակների միջև:

Աղթամարում արու և էգ արծիվների բեղմնավորման պատկերով արծիվները քանդակվել են 920-ական թվականներին և մոտ երեք հարյուր տարով հին են: Յովհաննավանքի և Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցիների քանդակները հայտնապես ժամանակակից են:

Մենք ուղղակի կապ ենք տեսնում Աղթամարի, Յովհաննավանքի, Մակարավանքի ոչ միայն արծիվների պատկերային նույնության, այլ նաև դրանց տոհմական պատկանելության հիմքում:

Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցին կառուցել է Բազազ իշխանի որդի Վարդանը: Նրա շինարարական արձանագրությունը փորագրված է եկեղեցու շքամուտքի մոտ տեղադրված խաչքարի դարձերեսին: Մեր քննության համար խիստ կարևոր է այդ արձանագրությունը: Ահա այն. «...ի թուին Յայնց ՈՇԴ /1205/... մեծ եւ

¹⁷³ Աղասյան Ա., Հակոբյան Հ., Հասրաթյան Ս., Ղազարյան Վ., Հայ արվեստի պատմություն, Ե., 2009, էջ 119: Հեղինակները ճշտորեն նկատել են, որ Արծրունի իշխանների Լուրբերին տեղադրված կենդանական, մասնավորապես արու և էգ արծիվների հարթաքանդակը «տոհմային ծագումը և քաջությունը ցուցադրող խորհրդանշաններ» են (տե՛ս էջ 120), **այսինքն՝ բեղմնավորման տեսարան պատկերող հարթաքանդակը զինանշան է:**

¹⁷⁴ **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմություն Արծրունյաց տան: Ներածությունը, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Վրեժ Վարդանյանի: Ե., 1978, էջ 299-301: **Լալայան Ե.**, Վասպուրականի նշանավոր վանքերը, Ազգագրական հանդես, XX գիրք, 1910, թիվ 2, էջ 197-212 (արծիվապատկերի մասին՝ էջ 202-203): **Դեմոյան Հ.**, Հայկական ազգային խորհրդանշաններ. Չինանշաններ, դրոշներ, պարզևներ, Ե., 2012, էջ 158-159: Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 1, Ե., 1974, էջ 254:

հպար իշխանին Կայենոյ Սաղունին *եւ յառաջնորդութեան ա/ուր/բ ուխտոյս Յոհաննիսի եւ վարդապետոյս Գրիգորոյ, ես՝ Վարդան ծառայ Ա/ստուծոյ, որոյ Բապապա իշխանի, սրկեցա ի սիրելի եղբարցն իմոց չորեցունց, որով անմխիթար լացի պառուրս իմ: Արդ վասն սիրոյն նոցա շինեցի վեկեղեցիս եւ եղի ի վերայ սխաշս լուսոյ...»*¹⁷⁵: Եթէ Բազազ իշխանի և նրա որդի, չորս եղբայրներին կորցրած Վարդանի մասին այլուստ ոչինչ հայտնի չէ, ապա կարևոր է Կայենի հզոր իշխան Սաղունի ինքնությունը: Այս Սաղունը Կայենի և Մահկանաբերդի տիրակալ, իշխանաց իշխան, Տփղիսի կառավարիչ (թաղաքապետ) Չաբարե Բ շահնշահի և Իվանե Ա գորավարի բեռի Ամիր Զուրդ Արծրունու որդին է¹⁷⁶:

Փաստորեն արձանագրությունը հուշում է, որ գործ ունենք Արծրունի տոհմի ներկայացուցչի հետ: Սա պատահականություն լինելի կարող:

Հայտնի է, որ Արծրունիների մի ճյուղը, քրդական ներթափանցումից նեղված, լքել է հայրենի տիրույթները Վասպուրական աշխարհում, հեռացել է բնիկ երկրից, հասել է Հյուսիսային Հայաստան և Լոռու Կյուրիկյան թագավորից բնակության վայր ստացել Մահկանաբերդի գավառը՝ Կայեն բերդով:

Մակարավանքի Կաթողիկե եկեղեցու շինարարությունն ավարտվել է 1205 թվականին, իրականացվել է Կայենի տեր, մեծ իշխան Սաղուն Արծրունու հրամանով: Այդ նույն 1205 թվականին Վաչե Ա Վաչուտյանը կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոն է ստացել և նույն թվականին իրար մեջքի կանգնած արծիվներով զինանշան է տեղադրել Հովհաննավանքի բազիլիկ եկեղեցու պատին:

Կարող ենք փաստել, որ որդեգրելով զույգ արծիվների պատկերով զինանշանը՝ Վաչե Ա-ն, ամենայն հավանականությամբ, շեշտել է իր հարազատությունը Կայենի տեր Արծրունիների կամ վերջիններիս արյունակից կամ ենթակա Բազազ իշխանի տոհմերի հետ: Այդ է թելադրում նշանների, հատկապես զինանշանի որդեգրումը, որը չի կարող կամայական լինել, այլ պատճառաբանված ժառանգականության արդյունք է: Հավանաբար Արծրունիների հետ բարեկամությամբ պետք է բացատրել Վաչուտյանների անվանացանկ մտած Զուրդ անձնանունը:

Սեփական զույգ արծիվներով նշանաբանդակին զուգահեռ՝ Վաչուտյանները Մակարավանքի զինանշանային պատկերներից փոխ են առել մեկը: 1970-ական թվականներին Անբերդ բերդաքաղաքի՝ Վասակ Պաշլավունու կառուցած կենտրոնագմբեթ եկեղեցու վերականգնման աշխատանքներն իրականացնելիս վերականգնող ճարտարապետ Անդրանիկ Ավետիսյանը բերդաքաղաքի տարածքից գտել է աջ կողմը կտրված սալաքար, որի վրա դեպի ձախ թեքված արծվաբանդակ կա: Զարի աջ կողմում եղած կտրվածքի պատճառով արծվի գլուխը չի պահպանվել: Արծիվը սլացիկ տեսք ունի, հենված է պոչի, հզոր ճանկերի վրա, մարմինը ձևավորված է թեփուկաբանդակներով: Անբերդի արծվաբանդակը փոքր տարբերությամբ կրկնում է Մակարավանքի գլխավոր եկեղեցու հարավային ճակատի երկու կյոր պատուհանների միջև քանդակված զինանշանը: Երկու զինանշանների շեղումն անշան է: Մակարավանքի արծիվը կանգնած է պատվանդանի վրա, ճանկերի մեջ պահում է ցուլի (կամ նմանատիպ կենդանու) մարմին: Անբերդի զինանշանային քանդակում բացակայում է միայն պատվանդանը: Այս զինանշանի առկայությունը Վաչուտյանների մայրաքաղաքում ևս խոսում է Վաչուտյանների ու Կայենի տերերի արյունակցական կապերի մասին: Հավանաբար այս զինանշանը նույնպես պատրաստվել է Վաչե Ա-ի օրոք՝ 1210-ական թվականներին, սակայն դժվար է ասել, թե այն Անբերդի շինություններից որի վրա է տեղադրված եղել¹⁷⁷:

¹⁷⁵ Դիվան հայ վիմագրության, Ե., պրակ 6, կազմեցին **Ս.Ա.Ավագյանը, Զ.Մ.Ջամիլյանը**, 1977, էջ 159:

¹⁷⁶ **Կիրակոս Գանձակեցի**, Պատմություն Հայոց, էջ 209, 215:

¹⁷⁷ Չինանշանակիր քարն այժմ տեղում չէ: Լուսանկարը 1987 թվականին մեզ տրամադրել է Անբերդի եկեղեցու վերականգնող ճարտարապետ Անդրանիկ Ավետիսյանը:

Արժույթի և գիտության զինանշանը այլ կառույցներում

Վաչե Ա-ի կենդանության օրոք նրա գիտական շրջանակներում փորձաքննություններով փորձագրվել է Նոր Բերդի (Տավուշ) Վարագավան գյուղից 2 կմ արևմուտք գտնվող Նոր Վարագավան համալիրի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու շքամուտքի գարդաշարում: Եկեղեցին 1224-1237-ական թվականներին կառուցել է Նոր Բերդի Դավիթ Բագրատունի իշխանի որդի Վասակ Բ-ն: Նոր Վարագավանի արժույթի շրջանակում հարևան է Ռոմանոսի և Ռոմանոսի, Մակարավանի Կաթողիկե եկեղեցու բեմի ճակատամասի քանդակապատկերներին:

Վաչե Ա-ի որդեգրած գիտական արժույթի գլուխների դեպի աջ տեղադրությամբ, պատկերվել է երկու տարբեր կառույցների վրա ևս: Դրանցից առաջինը Վաչե Ա-ի կենդանության օրոք փորագրվել է 1215-1225 թվականներին Վաչե Ա-ի ժամանակակից Չաքարե Բ-ի կրտսեր եղբոր, Դվինի կողմնակալության կողմնակալ-փոխարքա Իվան Ա-ի հրամանով կառուցված Գեղարդի վանական համալիրի գավթի մուտքի վերնամասում: Այդ բարձրաքանակում խաչի խորաքանակի աջ կողմում, պատկերված է Չաքարյան տոհմի դեմքով դիտողին դարձած հանգստացող առյուծի բարձրաքանակ, ձախ կողմում՝ Վաչույանների Էգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի բարձրաքանակ: Երկրորդ գիտական պատկերը քանդակվել է Վաչե Ա-ի մահից հետո՝ 1273-1279 թվականներին, Խաղբակյան տոհմի հիմնադիր, Վայոց Ձորի կողմնակալության առաջին կողմնակալ-փոխարքա Վասակ իշխանաց իշխանի որդի Պռոշ իշխանաց իշխանի կառուցած Թանահատի վանքի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու հարավային պատի արևմտյան մասում, բարձրուստ: Այստեղ թմբուկի կենտրոնական մասում քանդակված է Խաղբակյանների ճանկող արծվի պատկեր-գիտականը: Դրանից ներքև՝ հարավային պատի աջակողմյան հատվածում, պատկերված է Վաչույանների գիտականը:

Եթե Մակարավանում և Նոր Վարագավանում Վաչե Ա-ի գիտական առկայությունը կապում ենք նրա՝ այդ տարածքից սերված լինելու կամ այդ տարածքներում հարագատներ ունենալու հանգամանքի հետ, ապա Գեղարդում ու Թանահատում նրա գիտական փորագրվելը համարում ենք այդ շինությունների կառուցման համար՝ Գեղարդի դեպքում անձամբ Վաչե Ա-ի, իսկ Թանահատի դեպքում նրա ժամանակների կողմից դրամական աջակցություն ցույց տալու արդյունք, ինչն այդ ժամանակներում ընդունված էր և արտահայտվում էր նվիրատուի տոհմի գիտական տեղադրությամբ կամ փաստվում էր արձանագրությամբ: Օրինակ՝ Վաչույանների հոգևոր կենտրոն Ռոմանոսի և Ռոմանոսի Նվիրատվությունների փաստը վավերացվել է միայն վիմական արձանագրություններով: Գեղարդի ու Կեչառիսի տեղի Պռոշ իշխանաց իշխանը 1247 թվականին Ռոմանոսի և Ռոմանոսի գումարային մեծ նվիրատվություն է կատարել¹⁷⁸: 1258 թվականին Ռոմանոսի և Ռոմանոսի գավթի կառուցման առթիվ երկրի տիրակալ, Չաքարե Բ շահնշահի որդի Շահնշահ Ա-ն Ռոմանոսի և Ռոմանոսի նվիրել է Շավվաշեն գյուղը և վերահաստատել 1200 թվականին Ռոմանոսի և Ռոմանոսի հոր՝ Չաքարե Բ շահնշահի կողմից նվիրած Որդկան ու Տաճկամարգ գյուղերի նվիրատվության փաստը¹⁷⁹: Խաչենի ինքնակալ թագավոր Հասան Չալալի եղբայր Չաքարիան 13-րդ դարի կեսերին գնել և Ռոմանոսի և Ռոմանոսի նվիրել Աշտարակ գյուղաքաղաքի Նորք հանդամարդ¹⁸⁰: 1260-ական թվականներին Ռոմանոսի և Ռոմանոսի նվիրատվություն է կատարել ժամանակի ամենահայտնի մեծահարուստ Ավետեաց որդի Սահմադինը¹⁸¹:

¹⁷⁸ Ղաֆադարյան Կ., Ռոմանոսի և Ռոմանոսի, էջ 91:

¹⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 98:

¹⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 105:

¹⁸¹ Նույն տեղում, էջ 79:

Վաչե Ա-ի օրոք օգտագործած զինանշանը Նրա հաջորդների ժամանակ ևս եղել է պաշտոնապես ճանաչված (Թանահատի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցու քանդակը դրա ապացույցն է), սակայն հավանական է նաև, որ Վաչուտյան իշխանատոհմի ժառանգները շրջանառության մեջ ունեցել են զինանշանների այլ տարբերակներ ևս:

Արծվապատկեր զինանշանի ձևափոխումները

1250-ական թվականների սկզբին մահացած մանկահասակ դստեր՝ Մամախաթունի հիշատակին Վաչե Ա-ի որդի և հաջորդ Քուրդ Ա-ն ու կինը՝ Խորիշահ իշխանուհին, 1255 թվականին Սաղմոսավանքի համալիրում գրատուն-եկեղեցի են կառուցել: Շինության կտուրի տակ՝ խաչվող կամարներից մեկի վրա, փորագրված են երկու բարձրաքանդակներ: Դրանցից մեկը մանկահասակ աղջնակ է՝ սրբի թևերով, իսկ Նրա կողքին՝ դիմահայաց պատկերով արծիվ, որը ճանկերով հենված է զուգահեռ ալիքներից կազմված կիսագնդի վրա¹⁸²: Այս արծվապատկերը հարդարանքի մաս չէ, քանդակված է որպես զինանշան: Հավանաբար Քուրդ Ա-ի օրոք զինանշանի համար օգտագործվել է արծվի դիմահայաց պատկերը: Պետք է շեշտել նաև, որ այս զինանշանին ևս արծիվը ճանկող չէ, բռնություն չի խորհրդանշում: Ա.Լ.Յակոբսոնը կամարների քանդակներում տեսնում է «հրեշտակապետի կիսադեմ և մարդու թևավոր պատկերաքանդակներ»¹⁸³: Նշված պատկերաքանդակների նման մեկնաբանությունը չի համապատասխանում տեղում եղածին, որի ձախ կողմում դիմահայաց արծվապատկերով զինանշան է, իսկ աջ կողմում՝ սրբի թևերով մանկահասակ աղջնակ (զուցե վաղամեռիկ Մամախաթունը):

Սաղմոսավանքի գրատան շքամուտքի վերևում՝ արտաքինից խաչաձև պատուհանի կողքերին, կիսասյուներով կրկնակի խաչապատկեր է քանդակվել՝ սահմանազատելով պատուհանի բացվածքը ընդհանուր պատի մակերեսից: Աջ կողմի խաչաթևի մեջ պատկերված է տոհմական եգ արծվի մեջքին կանգնած արու արծվի բարձրաքանդակ: Ձախ կողմի խաչաթևին պատկերված է առյուծի բարձրաքանդակ: Այստեղ բացարձակապես կրկնված է Գեղարդի գավթի վրա եղած զինանշանային պատկերը: Չափարյանների խորհրդանիշ առյուծի պատկերումը ցուցադրում է Վաչուտյանների հարգալից վերաբերմունքը երկրի գերագույն տերերի՝ Չափարյանների հանդեպ:

Քուրդ Բ Վաչուտյանը 14-րդ դարի 30-ական թվականներին Կարբի գյուղում կառուցած հաղթակամար-եկեղեցու արևմտյան պատին՝ 1338 թվակիր հիշատակագրական արձանագրությունից մի փոքր վեր՝ աջ կողմում, փորագրել է տվել զինանշանային պատկեր: Քանդակված է թևատարած, դիմահայաց արծիվ, որն ուղղահայաց դիրքով, հզոր ճանկերով հենված է հորիզոնական դիրքով թևերը մարմնին պինդ հպած և կողքի պառկած ինչ-որ թռչնի վրա: Այս զինանշանով առաջին անգամ Վաչուտյանները ցուցանել են ուժի իշխանության խորհրդանիշը:

Վաչուտյանների տոհմական ծագումնաբանությունից հայտնի է միայն, որ Վաչե Ա-ի հոր անունը եղել է Սարգիս, պապի անունը՝ Վաչուտ: Այդ Վաչուտի անունով էլ տոհմը ստացել է Վաչուտյան անուն: Այլ որևէ տեղեկություն հայտնի չէ:

Վաչուտյանների զինանշանը կարող է դառնալ **Վաչուտյան տոհմի ծագումնաբանական արմատները պարզելու հիմք**:

Վաչուտյանների ծագումնաբանական խնդրի առնչությամբ քննելի է իշխանաց իշխան Վաչե Ա Վաչուտյանի առնչությունը Մակարավանքի վանական համալիրի հետ:

Համալիրի գլխավոր եկեղեցու բեմի ճակատամասում առկա վաչուտյանական զինանշանը հուշում է, որ այն հենց Վաչե Ա-ին է և բնավ պատահական չի հայտնվել

¹⁸² Ղաֆադարյան Կ., Հովհաննավանքը, էջ 82:

¹⁸³ Յակոբսոն Ա.Լ., Սաղմոսավանքը, Ե., 1984, էջ 8:

տվյալ զարդագոտու մեջ: Մեր պնդումը հաստատվում է նաև Վաչե Ա-ի կողմից Մակարավանքի գավիթը կառուցելու փաստով: Գավթի ներսում՝ հյուսիսային պատին՝ լուսամուտից աջ, փորագրված է. «**Ես՝ Վաչե Անրերթեցի իշխանաց իշխան, ետու վեց հարիւր դահեկան ի շինութեան գաւթիս ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին եւ յառաջնորդութեան հաւր Դաւթի**»¹⁸⁴: Արձանագրությունից հետևում է, որ Վաչե Ա-ն գավթի կառուցման համար տվել է վեց հարյուր դահեկան կամ մոտ 2,6 կիլոգրամ ոսկի (600 x 4,44 գրամ = 2664 գրամ), որը սովորական նվիրատվությունն չէ, այլ գավթի կառուցման հիմնական դրամագլուխը:

Մինչ Մակարավանքի գավթի կառուցումն ավարտը՝ 1224 թվականը, Վաչե Ա-ն 1211 թվականին ավարտել է Սանահինի մեծ գավթի, 1213 թվականին՝ Կեչառիսի Սուրբ Նշան եկեղեցու կառուցումը:

Կառուցելով Սանահինի համալիրի մեծ գավթի՝ Վաչե Ա-ն շնորհակալություն է հայտնել Չաքարե Բ շահնշահին՝ իրեն Այրարատի կողմնակալ-փոխարքա Նշանակելու համար: Կառուցելով Կեչառիսի Սուրբ Նշան եկեղեցին՝ Վաչե Ա-ն շնորհակալություն է հայտնել պետության երկրորդ դեմք, Դվինի կողմնակալ, Չաքարե Բ շահնշահի կրտսեր եղբայր Իվանե Ա-ին:

Այլ խնդիր է Մակարավանքի պարագան: Համալիրի հիմնական եկեղեցու բեմի ճակատամասում 1205 թվականին Վաչե Ա-ի զինանշանի տեղադրումը, ապա 1215-1224 թվականներին Վաչե Ա-ի կողմից Մակարավանքի գավթի կառուցումը առանձնահատուկ են: Դրանք որևէ կերպ չեն առնչվում Չաքարե Բ-ի կամ գահի վրա 1213 թվականին նրան փոխարինած Իվանե Ա-ի հետ:

Մենք համոզված ենք, որ Վաչե Ա-ի որդեգրած զինանշանը Մակարավանքի հիմնական եկեղեցու բեմի ճակատամասում հայտնվել է, քանի որ նա ծնունդով եղել է Կայեևի կամ Մահկանաբերդի տարածքից, տոհմական կապ է ունեցել Մահկանաբերդի Արծրունի իշխանների հետ, հնամենի հիշողությամբ վերականգնել է Վասպուրականի Աղթամար կղզում ունեցած տոհմակից նախորդների զինանշանը՝ Չաքարյաններին մատուցած ծառայությունների համար ստանալով կողմնակալ-փոխարքայի պաշտոն ու իշխանաց իշխան բարձրագույն կոչում, իր տոհմակիցներին պատկանող տիրույթում Մակարավանքի եկեղեցու կառուցման համար գումարային նվիրատվություն է կատարել, որի արդյունքում նրա զինանշանը հայտնվել է բեմի ճակատամասի զարդագոտում, ապա 1210-ական թվականների կեսերին, երբ ծառացել է Մակարավանքի գավթի լուսամուտի խնդիրը, Վաչե Ա-ն դարձել դրա հիմնական մեկենասը:

Մենք որոշակի կապ ենք տեսնում Մակարավանքի Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան մուտքի ճակատակալ քարին փորագրված Յոհանեսի արձանագրության մեջ հիշատակված անունների և հետագայում Վաչուտյան տոհմում գործածված անունների միջև: Յոհանեսը եկեղեցին շինել է ծնողների՝ Վասակի և Շուշանի, եղբայրների՝ Հասանի և Վաչեի հիշատակին:

Արժանահավատ է ևս մեկ հանգամանք. արձանագրության սկզբնամասից պարզվում է, որ Վաչե Ա-ն Մակարավանքի գավթի շինության գումարը տվել է «ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին»¹⁸⁵: Այս Գրիգոր վարդապետի ինքնությունը պարզելու բավարար հիմքեր չկան: Վիմագրագետ Սուրեն Ավագյանը կարծել է, որ այս Գրիգորը կարող է լինել Մակարավանքի կառուցման առթիվ 1205 թվականին պատրաստված խաչքարի արձանագրության մեջ հիշատակված Գրիգորը.¹⁸⁶ «եւ յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Յոհանիսի եւ վարդապետիս Գրիգորոյ»¹⁸⁷:

¹⁸⁴ Դիվան, պրակ 6, էջ 186:

¹⁸⁵ Նույն տեղում:

¹⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 187:

¹⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 159:

Սակայն կարծում ենք, որ այստեղ հիշատակված Գրիգոր վարդապետը հայտնի հոգևոր ու գիտական գործիչ, Սանահինի, Յառիճի վանքերի վանահայր, Աբաս իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետն է, որի և Վաչե Ա-ի ճակատագրերը դարձյալ համատեղվել են:

Յառիճի վանքում փորագրված Վաչե Ա-ի նվիրատվական արձանագրությունում կարդում ենք. «Ի ՌՅ /1221/: Ես՝ Վաչե, որդի Սարգսի և ամուսին իմ Մամախաթուն տուաք Բ այգի սուրբ Աստուածածնիս ի Փարպի և ի Տաճատագեղ մեծ յուսով եւ միջնորդութեամբ Գրիգոր վարդապետի եւ սուրբ եղբարց հաստատեցին կաման Աստուծոյ»¹⁸⁸: Այս Գրիգոր վարդապետն առաջին անգամ հիշատակված է Սանահինի Վաչեաշեն գավթի հյուսիս-արևելյան կամարի թաղի վրա փորագրված 1211 թ.-ի արձանագրությունում, որում նշված է. «Եվ Վարդան վարդապետն եւ հայր Գրիգոր»¹⁸⁹: 1214 թվականին Գրիգոր վարդապետն աթոռակից է հիշվել Փիլիպոսին. «մե/ւ/ք՝ առաջնորդ ս/ուր/բ ուխտիս Փիլիպոս հայր եւ Գրիգոր վարդապետ»¹⁹⁰: 1215 թվականին Գրիգոր վարդապետը հանդես է եկել Սանահինի վանքի միանձնյա առաջնորդ¹⁹¹: Սանահինում Գրիգորի առաջնորդությունը 1221-1229 թվականներին ընդհատվել է: Այդ տարիներին նա եղել է Յառիճի վանքի առաջնորդը, որտեղ ևս Վաչե Ա-ն նրա միջնորդությամբ նվիրատվություն է կատարել Յառիճի վանքին և շարունակել 1229 թվականից մինչև 1234 թվականը: Այդ թվականին է Սանահինի վանքում փորագրվել վերջին թվակիր արձանագրությունը¹⁹²: Կարո Ղաֆադարյանը Գրիգոր վարդապետի մահը նշել է 1234-1240 թվականների միջև: Մակարավանքում առկա է Գրիգոր վարդապետի 1237 թվականի մի արձանագրություն, որը փորագրված է Վաչե Ա-ի շինարարական-նվիրատվական արձանագրության տակ. «Ես՝ Գրիգոր վարդապետ, որդի Աբասա իշխանի, մեծ յուսով միաբանեցա Ա/ստուա/ծածնիս եւ ետու պատուական գրեանք եւ խաչ մասամբ»¹⁹³:

Եզրակացություն

Համոզված ենք, որ կապ կա Վաչե Ա-ի և Աբաս իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետի միջև: Մեր կարծիքով՝ երկուսն էլ սերում են Մահկանաբերդից, հնարավոր է՝ արծրունիական ծագում ունեն և ազգականներ են: Այսօրինակ եզրակացության հիմք տալիս են Սանահինում, Յառիճում, Մակարավանքում նրանց գրեթե համատեղ գործելու վկայությունները: Տեղական իշխանական տոհմերի հետ Վաչե Ա-ի արյունակցական կապի հավանականությանը մղում է և այն հանգամանքը, որ Մակարավանքի եկեղեցու բեմի ճակատամասի աստղաձև զարդանախշի մեջ քանդակվել է Վաչե Ա-ի որդեգրած արու և էգ արծիվների բեղմնավորման գործողության պատկերով զինանշանը, ինչպես նաև նույն եկեղեցու գավթի շինարարության գլխավոր հովանավոր դառնալու հանգամանքը: Այս գործողությունները նաև հուշում են, որ Վաչուտյանների նախնիները սերում են Վասպուրականից, տոհմական ծագումով կապվում են Արծրունիների հետ, նրանց հետ 11-րդ դարում գաղթել են Վասպուրականից, հաստատվել Մահկանաբերդում, ավելի ուշ որդեգրել են վասպուրականյան նախնիների օգտագործած արու և էգ արծիվների բեղմնավորում ներկայացնող խորհրդանիշ-զինանշանը՝ դառնալով միջնադարյան Հայաստանի հայտնի ավատական տներից մեկը:

¹⁸⁸ Ղաֆադարյան Կ., Սանահինի վանքը և նրա արձանագրությունները, Ե., 1957, էջ 129, նաև՝ 135, 174:

¹⁸⁹ Նույն տեղում, էջ 122, նաև 121:

¹⁹⁰ Նույն տեղում, Սանահինի վանքը, էջ 116 /արձ. 33/, էջ 123 /արձ. 46/, էջ 128 /արձ. 49/, էջ 130 /արձ. 52/, էջ 134 /արձ. 58/, էջ 135 /արձ. 59/, էջ 161 /արձ. 127/:

¹⁹¹ Նույն տեղում, էջ 161:

¹⁹² Նույն տեղում, էջ 175:

¹⁹³ Դիվան, 6, էջ 188:

VACHUTYANS' COATS OF ARMS (GENEALOGICAL BASIS OF THE CLAN)

TIGRAN PETROSYANTS

*Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan,
Scientific Library, Director,
Yerevan, Republic of Armenia*

The coat of arms at all times was an important symbol characterizing the states and statesmen: kings, princes, military leaders. It points at the genealogy of a person, it allows to reveal the origin of the clan, about which no historical information is provided. Like all the well-known princely houses of that time, the Vachutyans, the governors of the Airarat governorate, also had their coat(s) of arms.

The samples of the coats of arms were preserved at the spiritual centers of the Vachutyans: Hovhannavank, Saghmosavank, Karbi, Amberd, as well as in Geghard, Nor Varagavank, and the Tanahat monastery located outside of their possessions.

An eagle and a female eagle are depicted with their heads turned to the right on the Vachutyans' coats of arms of the early period. The eagle stands behind the female eagle's back and strokes its neck with its beak. Love and actions related to fertilization are symbolically expressed here, and the union of the eagle and the female eagle (a man and a woman) is praised.

The goal of the article is to determine the genealogy of the Vachutyans clan based on the coat of arms under the conditions of the absence of other sources; the task of the article is to determine the Vachutyans clan affiliation by the territory of its use.

Based on the comparative-historical method the author advanced a hypothesis that Vache I, the founder of the Ayrarat governorate, originated from the Armenian clan Artsruni (the rulers of Vaspurakan) from Mahkanaberd, and the fact that he appropriated the coat of arms belonging to Artsruni is conditioned by the historical memory.

Key words: *Zakarians, Zakare B, Ivaneh A, Vachoutians, Vacheh A, Hovhannavank, Saghmosavank, Karbi, Geghard, Nor Varagavank, the monastery of Tanahat.*

ГЕРБЫ ВАЧУТЯНОВ (ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА РОДА)

ТИГРАН ПЕТРОСЯНЦ

*директор научной библиотеки
Педагогического университета имени Хачатура Абовяна,
г.Ереван, Республика Армения*

Герб всегда был важным символом, характеризующим государства и государственных деятелей: царей, князей, военачальников. Он указывал на генеалогию человека, с его помощью можно установить происхождение родов, о которых нет исторической информации. Как и у всех известных княжеских домов того времени, у правителей наместничества Айрарат Вачутянов также был герб(ы). Образцы гербов сохранились в духовном центре Вачутянов Ованаванке, Сагмосаванке, Карби, Анберде, а также в находящихся за пределами их владений Гегарде, Нор Варагаванке, монастыре Танаат.

На гербах Вачутянов раннего периода изображены орел и орлица с повернутой вправо головой, орел стоит за спиной орлицы и поглаживает клювом ее шею. Здесь символически выражены любовь, действия, связанные с оплодотворением, и восхваляется союз орла и орлицы (мужчины и женщины).

Цель статьи - в условиях отсутствия других источников определить генеалогию рода Вачутянов на основе герба; задача - определить по территории его использования родовую принадлежность Вачутянов.

На основе сравнительно-исторического метода автор выдвинул гипотезу о том, что наместник Айрарата Ваче I происходит из армянского рода Арцруни (правителей Васпуракана) из Махканаберда, и тот факт, что он присвоил себе герб, принадлежащий Арцруни, обусловлен исторической памятью.

Ключевые слова: *Закаряны, Закаре Б, Вачутяны, Ваче А, Оганнаванк, Сагмосаванк, Карби, Гегард, Танагат.*